

Ярослав Полішук*

Зобразити війну

How to Represent War. The hybrid warfare going on in Donbass has had consequences on the informational and cultural spheres in Ukraine. It is a war for influence where Ukraine cannot adequately confront Russia because it does not have the necessary recourses and a developed media culture. The number of literary works about the war published in the last few years show that Ukrainian writers want to challenge the discourse on war. Between 2014 and 2016 numerous novels, stories, essays, reports, and poems were published by such writers as Halyna Vdovychenko, Yevhen Polozhiy, Sergei Lozko, and Vladyslav Ivchenko. These authors try to show all the horror of the war and the changing attitudes and consciousness of Ukrainians. The issue of forming a new Ukrainian collective identity is reflected in contemporary literature.

Keywords: hybrid warfare, literature, writer, hero, character

Изобразить войну. Гибридная война, продолжающаяся на Востоке Украины, непосредственно затрагивает информационную и культурную сферы. Она является войной за влияния, в которой Украина с ее неопытностью и ограниченным ресурсом не может достойно противостоять России. Появление ряда художественных произведений о войне свидетельствует, что украинская литература приняла вызов актуальной темы. В 2014–2016 годах были написаны и изданы романы, повести, очерки, репортажи Галины Вдовиченко, Евгения Положия, Сергея Лозко, Владислава Ивченко и др. В этих произведениях изображаются жестокие реалии войны, но также показаны колоритные характеры ее участников. В наши дни рождается новое качество украинского человека, и этот процесс вполне выразительно отражается в современной художественной литературе Украины.

Ключевые слова: гибридная война, художественная литература, писатель, герой, характер

---

* Київський університет імені Бориса Грінченка (Kijów, Ukraina). Adres do korespondencji: Кафедра української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка, просп. Тимошенка, 13-Б, 04192 Київ, Україна. E-mail: y.polishchuk@kubg.edu.ua.

РАХУНКИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Воєнні події, що точаться нині у Східній Україні, мають досить-таки широкий засяг дії й давно вже вийшли поза межі локального конфлікту. Окрім трагічних людських втрат, масової вимушеної депортації населення, руйнування інфраструктури Донбасу, вони принесли також кризу українського та європейського гуманітарного мислення, оскільки порушують відпрацьовану тривалим досвідом систему морально-етичних норм та оцінок. Це ефект того, що журналісти та спеціалісти-аналітики називають гібридною війною. Цей термін, що донедавна був знаний вужчому колу фахівців (англ. *hybrid warfare*, стали вживати на початку ХХІ століття в США для дефініції воєнної стратегії, що поєднує в собі як традиційні способи ведення воєнних дій, так і кібервійну) нині став доволі популярним, незважаючи на свою нечіткість та багатозначність, яка викликає чимало претензій у колі науковців¹.

Гібридність аж ніяк не передбачає малих масштабів війни. Війна Росії проти України, що почалася 2014 року й триває донині, ведеться повноформатно, із застосуванням усіх видів озброєння, з масовими жертвами. Проте, на відміну від минулих воєн, вона особливо небезпечна, адже несе в собі такі загрози, які не можна передбачити, хоча вони мають особливо згубний вплив. Як стверджує український аналітик Євген Магда,

в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу. Війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість жителів іншої. Іншими словами – це прагнення не знищити мільйони людей, а залякати та деморалізувати їх. Завдяки швидкості поширення інформації світом вона перетворилася не лише на товар, а й на зброю².

¹ Див. про це: Є. Магда, *Гібридна війна: вижити і перемогти*, Харків 2015; Л. Чекаленко, *Про поняття «гібридна війна»*, «Віче», 2015, № 5, <http://www.viche.info/journal/4615/> [дата звернення: 4.11.2016]; *Гібридна війна: чи вона взагалі існує?*, <http://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm> [дата звернення: 4.11.2016]; М. Требін, *«Гібридна» війна як нова українська реальність*, http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-3_2014/113-127.pdf [дата звернення: 4.11.2016]; Ю. Радковець, *Гібридна війна Росії проти України уроки та висновки*, <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html> [дата звернення: 4.11.2016].

² Є. Магда, *Гібридна війна: питання і відповіді*, http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_vijna_pitannya_i_vidpovidi/ [дата звернення: 4.11.2016].

Росія реалізує проект гібридної війни передусім через те, що ця формула найзручніша й дозволяє вдаватися до різного роду маніпуляцій та дезінформації – як у зовнішній, так і у внутрішній політиці. Відтак, попри повномасштабний характер воєнного конфлікту, слід робити особливий акцент на його пропагандистському складнику, який стає в цих умовах домінантним фактором.

Головний фронт гібридної війни – інформаційний, для наступальних дій на якому Росія інтенсивно використовує приватно-державне партнерство різноманітних медіа. Фактично Кремль реалізує три взаємопов'язані завдання: створює сприятливий для своїх дій інформаційний фон усередині Росії, здійснює килимові бомбардування дезінформацією українських громадян та формуванням сприятливого для себе інформаційного середовища на Заході [...]. У випадку з Україною важливо зауважити також використання проросійського лобі та представників радикальних політичних сил Старого Світу, переписування історії та інтенсивний вплив Російської православної церкви на події на пострадянському просторі³.

Технологія, яка зараз активно апробується на українському Донбасі, є справді диявольським винаходом, спорідненим хіба що з винайденням пороху в монастирі середньовічної Європи. Гібридна війна руйнує будь-які уявлення про логіку та етику воєнних дій, не кажучи вже про абсолютно цинічну зброю, що її застосовують пропагандисти. Такою зброєю править слово, закуте в панцир масової пропаганди. Цивілізація масового споживання, що узалежнила наше мислення та світосприйняття від мас-медій, зробила цю зброю особливо вишуканою та підступною. Війну на Донбасі слід сприймати передусім як фронт інформаційної боротьби, і на ньому українська сторона терпить поразки, значно поступаючись багатоканальною і ефективною російській пропаганді. Зрештою, свідомість мешканців Сходу України великою мірою залежить від оцінок, сформованих під впливом російських ЗМІ, через що зменшити конфліктне протистояння в найближчому майбутньому неможливо.

Причини програвання української сторони в інформаційному протистоянні загалом зрозумілі. Росія має великі здобутки масової пропаганди; зокрема, активно інкорпорує досвід радянського періоду, дещо змінивши

---

³ Ibidem.

в ньому акценти, але вдосконалюючи технологічні прийоми. Вона володіє величезними ресурсами, які залучені до масової пропаганди, причому не тільки в самій країні, а й поза її межами (російські телеканали, що ске-ровані на «імпорт» інформації, інтернетні сервіси). До того ж, упродовж багатьох років ця держава витрачає величезні бюджетні кошти на розбудову власної інформаційної системи. Риторика російських офіційних пропагандистів загалом досить-таки категорична, а нерідко й маніпуляційна, про що свідчить активне використання назв-жупелів на зразок «фашисти», «київська хунта», «бандерівці», «укропи» і подібні⁴. Проте навіть ліберальні діячі Росії, які назагал дистанціюються від офіційної пропаганди або декларують опозиційність до нинішнього режиму, нерідко потрапляють у пастку подібних пропагандистських маніпуляцій. У ліпшому випадку вони сприймають російсько-український конфлікт як збіг випадковостей або схильні шукати винних у міжнародній змові, шкідливому впливові США чи подібних конспірологічних теоріях. Одну з таких версій, що прозвучала недавно, коментує Микола Рябчук. Він наголошує на тому, як справно Україну позбавляють суб'єктності, а це безумовно свідчить про стійке несприйняття російськими інтелектуалами сусідньої держави як політичної чи культурної реальності, про їхній (більш чи менш прихований, але все ж відчутний) імперський комплекс:

Для конспіраційного нарративу, пропагованого російськими медіями, загалом характерно подавати Україну як пасивний об'єкт, а не суб'єкт історії, – такого собі пішака на світовій шахівниці, безрадну жертву глобальних гравців...⁵

Тому актуальним завданням сучасної української культури, втягнутої в інформаційну війну, є вироблення адекватних форм та засобів, які могли би слугувати за відповідь на пропагандистські міфи Росії. Це також буде працювати на реальне набування Україною суб'єктності, на вироблення солідарної позиції в обороні власної колективної ідентичності.

---

⁴ М. Требін, «Гібридна» війна як нова українська реальність, http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-3_2014/113-127.pdf [дата звернення: 4.11.2016].

⁵ М. Рябчук, *Випробування війною*, http://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Ryabchuk_Vyprobuvannya_Ukrainoyu.htm. [дата звернення: 4.11.2016].

МИСТЕЦТВО І ДУХ МІЛІТАРИЗМУ

Мистецтво часів війни має свою виразно зазначену специфіку. Воно не тільки обмежене в жанрах та формах, а й усунує заражене мілітарним духом. Приречене балансувати на крихкій межі життя та смерті, насильства й болю, емоційного знечуження та надмірної емоційності, приміряє на себе своєрідну естетику – страждання та смерті. Відомо, що війна виявляє найгірші сторони людського ества, оголює наші тваринні інстинкти. Вона зумовлює дегуманізацію суспільних відносин у небачених масштабах: масовість жертв змушує говорити про них узагальнено й закамуютьовано, а при цьому втрачається трагедія кожної окремої втрати, кожного загубленого людського життя. Завдання ж мистецтва війни – облагороджувати таку дегуманізацію людини, виправдовувати її як вимушену й тимчасову. Зміщення естетики від прекрасного до потворного й жахливого в цьому випадку виглядає по-своєму вмотивованим (хоч як це цинічно може звучати), однак від того воно не перестає бути контрверсійним.

Війна 2014–2016 років, заставши зненацька українське суспільство, стала великим викликом для самої держави, для перспективи її розвитку чи навіть існування. Українська література відреагувала на цей виклик досить-таки оперативіно. Небавом після кривавих подій 2014 року на полицях книгарень з'явилася ціла бібліотечка творів про війну: це художня проза, репортажно-документальні книжки, публіцистика, рідше сатира та поезія. Подіям конфлікту на Сході присвячено різножанрові твори, як-от *Маріупольський процес* (2015) Галини Вдовиченко, *Іловайськ* (2015) Євгена Положія, *Укри* (2015) Богдана Жолдака, *Вірші з війни* (2014, 2015) та *Блокпост* (2016) Бориса Гуменюка, *Книга змін* (2015) Андрія Цаплієнка, *Аеропорт* (2014) Сергія Лойка, *2014* (2014) Владислава Івченка, *Літо-АТО* (2015) Олафа Клеменсена, *Чорне сонце* (2015) Василя Шкляра, *Приватний щоденник. Майдан. Війна* (2015) Марії Матіос, *100 днів полону, або Позивний 911* (2015) Валерія Макеева, *Війна на три букви* (2015) Є. Сергацкової, А. Чапая, В. Максакова, *Мовою Бога* (2016) Олени Стяжкіної, *Життя P.S.* (2016) Валерії Бурлакової та багато інших⁶. Окрім оригінальної

---

⁶ Повніший список книжкових видань про війну на Сході України див. *Війна на Сході України в культурі*, https://uk.wikipedia.org/wiki/війна_на_сході_україни_в_культурі [дата звернення: 4.11.2016]. Цей список доволі великий, тому тут наведено в основному художні твори, романи та повісті, тоді як публіцистику та вірші у цій статті не проаналізовано.

літератури, книжковий ринок швидко наповнився також актуальними для воєнної ситуації перекладами. Годі їх тут перелічити, зазначимо тільки, що перекладні видання так само активно долучаються до загального процесу осмислення ситуації – як довоколишнього світу, так і нас самих, нашої шкали цінностей, вони сприяють поверненню до притомності – після наївності та ілюзій, що мали місце в українських мас-медіа останніх років.

За відносно короткий час з'явилися на світ десятки художніх творів, у яких зображено воєнний конфлікт на Донбасі. Це свідчить про явну актуалізацію сучасного письменства, що прагне йти в ногу з часом і освоювати гарячі, злободенні теми, не чекаючи, доки вони «остигнуть» і «забронзовіють». Гадаю, саме цей мотив може найпереконливіше пояснити появу такого щедрого доробку. Дехто стверджує, що причина тут прагматичніша та вказує на комерційний інтерес, який переслідують українські видавництва, публікуючи книги по війну, які добре розходяться серед читачів. Навряд чи комерційний мотив є тут найважливішим: українські видавництва, за кількома винятками, не є потужними й не отримують рекордних прибутків (це пов'язано з давно вже запровадженою невдалою книговидавничою політикою в країні), тим більше не можна цього сказати про авторів.

А от читацька запотребованість може розглядатися як один із дієвих чинників буму воєнної літератури в Україні. Сфера масової інформації подає події війни скупо й однобоко, тому не заспокоєним залишається великий суспільний інтерес до Сходу. Зокрема, йдеться про зацікавлення, яке можна назвати неформальним або приватним: у випусках новин чи документальних фільмах не розповідають про почуття людини на війні, про її біль, страх, розпач, переживання розлуки чи втрати побратимів. Усе це – не просто інформація, а чийсь приватні розповіді, причому емоційно наснажені, живі, реально пережиті. Саме такі людські історії – численні та разом із тим по-своєму унікальні – стають предметом художньої оповіді у книжках, які народжуються та виходять друком в Україні.

Власне кажучи, інтенції автора та читача в цьому сенсі часто не збігаються. Другий бажає яскравого й безпосереднього свідчення з війни, тоді як перший хоче насамперед дистанціюватись від події, не квапиться безпосередньо ангажуватись, щоб не виглядати поверховим пропагандистом. Письменник найбільше хоче зберегти творчу автономію й не піддатися (цілком зрозумілим, зрештою) патріотичним емоціям, щоби жити у творі разом з героями, а не вивищуватися над ними в ролі судді та всезнаючого

наратора. Так, під час дискусії в рамках Форумі видавців у Львові 2016 року більшість письменників (а це, як правило, були молоді автори) висловились за те, щоб не трактувати тему війни поверхово, а занурюватись у неї, знаходити філософські та психологічні глибини. Зрілість розуміння проблеми писання про війну полягає в тому, що мотив громадянської відповідальності письменника вони не ставлять на перше місце; принаймні, вони не хворіють фальшивим та гіперболізованим пафосом, сприймають події з розважливстю). Ось як міркує Любов Якимчук, авторка відомої збірки віршів *Абрикоси Донбасу* (2015):

Письменник нікому нічого не винен. Війна породила багато сюжетів, але вони не унікальні і не нові. Завдання письменників – працювати з формою, показати цей сюжет таким чином, щоб аудиторія сприйняла його так, як хоче письменник. Це робота над літературою заради літератури, але також я маю внутрішній намір – зафіксувати світ, який формується, передусім для самої себе⁷.

Уже перші видання про війну засвідчили: маємо справу з неординарними текстами, які – різною мірою, з огляду на індивідуальні характери авторів та жанрові ознаки цих творів, – прагнуть осмислити проблему людини на війні. Треба сказати, що така проблема належить до явних упущень української літератури, в якій мілітарний дискурс ніколи не належав до пріоритетних і був розроблений хіба що вибірково, та й естетичні якості творів про війну зазвичай бажали ліпшого⁸. Нічого дивного: для колоніальної культури тема війни була небажаною та нехарактерною; натомість право першості в цьому мали культури імперських націй, як-от російська⁹.

---

⁷ Є. Сівец, «*Тепер навіть у наших снах пахне горілим*». Як писати про війну. Див. <http://medialab.online/news/i-navit-u-snah-pahne-gorily-m-yak-py-saty-pro-vijnu/> [дата звернення: 4.11.2016].

⁸ Про це авторові доводилося писати раніше. Див. J. Poliszczuk, *Narracje militarne w ukraińskiej powieści popularnej*, „Porównania” (Poznań) 2014, vol. XV, s. 219–231.

⁹ Мілітарну стратегію класичної російської літератури, представлену творами А. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Тургенева, а найважливіше – Війною і миром Л. Толстого, блискуче проаналізувала свого часу Ева Томпсон. Авторка зокрема наголошує, що ті війни, які провадила сама Росія та які мали загарбницький характер, якраз не стали предметом відображення в російській літературі або про них мовиться принагідно. Зате міф війни побудовано з опорою на культ героїзму та жертвності, що далеко не завжди відповідало історичним реаліям воєн та дійсності в Російській імперії XIX століття. Див. E. Thompson,

За великим рахунком, досвід другої світової, незважаючи на небачений масштаб трагедії, в радянському та пострадянському суспільствах також залишився неопрацьованим¹⁰. Відсутність традиції, творчого досвіду, виробленої мови опису війни, безумовно, позначився й на нових творах, написаних у 2014–2016 роках.

Поєднання художнього та документального чинників у літературі, присвяченій війні, буває різним, проте слід зауважити своєрідне тяжіння до нього. Імовірно, далася взнаки новизна теми: її неможливо було висвітлювати, не освоївшись добре серед реалій, які загалом для України й українців, що безпосередньо не були учасниками воєнного конфлікту, виглядають доволі-таки екзотичними. Тому автори книжок про війну провели чималу підготовчу працю, вивчаючи різні сторони життя й побуту військових, умови та особливості донецького регіону, ментальності його мешканців тощо. Зазвичай вони черпали такі відомості від учасників та свідків подій, хоча нерідко мали також власний досвід, особливо під час поїздок у зону бойових дій, найчастіше – в ролі журналістів чи волонтерів.

Прагнення до автентичного відтворення в художньому тексті реалій так чи інакше вело письменників до зближення з документалістикою. Нерідко помітно тенденцію до зближення художнього та документального дискурсів. Художні тексти часто містять документальні свідчення, що надають їм переконливості й повноти. І навпаки, твори *non-fiction* уникають сухої документалістики, збагачуючись долучення художніх елементів. Загальну тенденцію здебільшого визначають такі репортажні тексти, що претендують в очах громадськості на правду з перших уст. Вони стрімко набувають популярності, заспокоюючи своєрідні потреби сучасного читача. Якщо врахувати той факт, що в попередній період репортажна проза була представлена досить скромно та вибірково, не маючи ні значної традиції, ні видатних майстрів, то сьогодні вона переживає явний ренесанс. Це, до слова, дає підстави для найоптимістичніших прогнозів щодо розвитку документалістики в Україні.

Trubadurzy Imperium. Lteratura rosyjska i kolonializm, tłum. A. Sierszulska, Kraków 2000, s. 56, 80 та ін.

¹⁰ Про це пишуть дослідники: Б. Дубин, «Кровавая» война и «великая» победа, «Отечественные записки» 2004, № 5 (20), с. 84; М. Эпштейн, *Кривое горе. Память о непогребенных*, авториз. пер. В. Макарова, Москва 2016, с. 309.

Безпосередність вражень, емоційно-експресивна заангажованість авторів, що описують війну, є в цьому контексті цілком зрозумілими та неунікненними. Із цим прямо пов'язана й інша ознака, коли автор намагається якомога точніше передати реальне тло подій, вишукує й наводить деталі, хоч їхнє «колекціонування» не завжди доречне або ж утомлює читача. Війна на перший погляд виглядає саме так, цього не уникнути. Лише згодом можна буде говорити про певний рівень абстрагування від деталей та гарячих емоцій. На підставі огляду популярних книжок про війну на Донбасі критик Олег Коцарев зауважує:

Головний наголос часто, може, найчастіше тут падає на емоцію – і то на важку емоцію. Всі книжки, про які йдеться в цьому огляді, відверто тяжко читати, вони викликають дуже багато болю та розчулення, як, власне, й усе, що відбувається в ці роки. Хоча згадані прояви іронії, самоіронії, гумору натякають на перехід до нового рівня осмислення подій буремних часів. Про це ж свідчить і все активніше вписування війни та революції в глибший культурний контекст, у літературні архетипи.

Та все ж наразі більше йдеться не так про осмислення, інтерпретацію чи обігрування наших драматичних реалій, як про фіксацію, збирання фактів. Конструювання образу подій. Звідси – тяжіння до документалізму, що виводить окремі книжки на межу документальної літератури. Звідси – досить регулярне, на жаль, неминуче потопання в деталях. Хочеться вірити, що нинішні книжки про війну і Майдан готують ґрунт для подальших проривів і відкриттів¹¹.

Популярність літератури про війну на Сході свідчить про мобільність культури слова (як художньої, так і репортажно-документальної), прагнення й уміння адекватно відповідати на виклики сьогодення (1). Українські автори вчаться писати про війну, хоча ще зовсім недавно цього не вміли й не вважали за важливе (2). Тема війни порушує цілу низку новітньої й задоволеної культурної проблематики, що потребує всебічного й неупередженого осмислення (3). Найгостріша та найактуальніша з них – проблема подолання колоніального спадку, передусім у свідомості та

---

¹¹ О. Коцарев, *Сім книг про Майдан і війну. Ще не осмислення, але ретельна фіксація реальності, Тексти*, http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/62544/Sim_knyg_pro_Majdan_i_Vijnu_Shhe [дата звернення: 4.11.2016].

ментальності українців. Адже цього разу, долаючи колоніальний комплекс, доводиться різати по живому: Революція гідності та війна на Донбасі змушують, *volens nolens* зайняти виразну й однозначну громадянську позицію. Уже категорично неможливо, як давніше, дурити себе й світ примарною «багатовекторністю» та впадати в «шизофренічну поведінку»¹², як це вдало окреслив свого часу Микола Рябчук. Неможливо, як раніше, симулювати громадянський вибір, бо тоді самі обставини роблять його за нас, і зовсім не на нашу користь. Тиск обставин набув неймовірної ваги. Хіба що в цьому сенсі виправдовує себе поняття гібридності, щоправда, вжите в іншому, ніж вище, значенні. Так, Агнешка Матусяк вважає, що гібридність стала похідною реальної гетерогенності України, усвідомлення її як багатокультурної й багатомовної. Вона стверджує, що

owa hybrydowość może się okazać dla dzisiejszej Ukrainy zbawienna. Wprowadza bowiem ona w ukraińską rzeczywistość nową jakość, *sensu stricto* postkolonialną, wyemancypowaną zarówno od kolonialnego syndromu Ukrainy jako ofiary, jak i antykolonialnego resentymentu. Sądzę, że zaakceptowanie hybrydowości jest także tym fenomenem, który może rozpocząć postkolonialne przepracowanie posowieckiej traumy, z jaką Ukraina zmagala się przez cały okres niezależności; traumy spowalniającej czy w wielu aspektach wręcz blokującej efektywność procesów transformacyjnych¹³.

Наведене спостереження цілком виразно ілюструють художні тексти останніх років, у яких помітне переакцентування з національних маркерів на громадянські. Навіть на рівні мови: у творах про Майдан та війну часто звучить російська мова або ж російсько-український суржик, що наближає до реалій сучасної України з її кризовою культурною політикою. Симптоматично, що такого стибу гібридність уже не лякає свідомих патріотів, навіть тих із них, хто принципово обстоює чистоту української мови. Так, Оксана Забужко, укладаючи книжку про Євромайдан¹⁴, максимально зберегла в автентичній формі (також російською або суржиком) висловлювання різних людей, спеціально не піддаючи їх мовному редагуванню,

¹² M. Riabchuk, *Dwie Ukrainy*; tłum. M. Dyhas, K. Kotyńska et al., Wrocław 2005, s. 51.

¹³ A. Matusiak, *Majdan 3.0 w perspektywie wczoraj i dziś. Rys pokoleniowy*, „Miscellanea Posttotalitarna Wratislaviensia” 2016, t. IV, s. 141–142.

¹⁴ Див. *Літопис самовидців. Дев'ять місяців українського спротиву*, автор проекту О. Забужко, Київ 2014.

яке в іншому випадку було б обов'язковою умовою культури книжкового видання.

Опубліковані за останні два роки книжки про війну виконують важливу терапевтичну функцію в масштабі цілого суспільства: вони інтерпретують сучасні події, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, обґрунтовують болісне прощання з радянським минулим разом із успадкованими від нього міфами про дружбу народів, патріотичну героїку та комуністичні ідеали. Мова йде про загальний перезапуск соціокультурної моделі – завдання найвищої ваги, яке, попри окремі зусилля, довгий час було в Україні симульованим, однак тепер постало перед сучасниками в усій своїй драматичній гостроті. Ефект відповідних художніх практик, що апелюють до вирішення цих проблем естетичними засобами, розглянемо далі на прикладі двох книжок про війну різних авторів і різних способів письма – популярний роман (*Маріупольський процес* Галини Вдовиченко) та роман-свідчення (*Гловайськ* Євгена Положія).

МОВА БОРОТЬБИ І МОВА ЛЮБОВІ

Роман львівської авторки Галини Вдовиченко *Маріупольський процес* (2015) – приклад успішного твору, написаного на злобу дня. Його успіх у міжнародному літературному конкурсі «Коронація слова», де рукопис твору здобув перемогу в номінації «Гранд-романи», цілком виправданий. Цей успіх стимулював також інтерес до роману Г. Вдовиченко, що нині з цікавістю сприймається й активно обговорюється в читацькому середовищі. Приваблює не тільки актуальна тема твору, а й рівень її реалізації – спокійної, розважливої, з виразним ліричним відтінком, проте без патріотичного надриву та фальшивої патетики. Роман Галини Вдовиченко переносить проблему воєнного конфлікту в площину приватних стосунків, і це дає письменниці той властивий ракурс, який робить її оповідь водночас і привабливою, і ненав'язливою, і вартою довіри. Не можна сказати, що війна на Донбасі тут лишається цілком поза кадром, вона присутня, однак не домінує в оповіді авторки. Адже домінантою є *love story* молодих героїв, і саме крізь призму цієї історії кохання доводиться спостерігати за тим кривавим протистоянням, яке сьогодні охопило нашу батьківщину.

Основою роману стала любовна історія двох персонажів, яким силою свого почуття доводиться протистояти непримиренному конфліктові на

Сході України. Прийом випробувань почуттів закоханих людей у страшному горнілі війни – традиційний, його вже безліч разів експлуатували в художній літературі та в кінофільмах. Проте ніхто не заперечить ефективність такого сюжету, що дає можливість показати війну в гуманістичній проекції, з відстані окремо взятих героїв із їхніми почуттями та пристрастями. Галина Вдовиченко моделює любовну історію так, щоб вона загострювала позиціонування персонажів, розділених воєнним конфліктом. Галичанин Роман, який опиняється на фронті, під Маріуполем, боронячи рідну країну від російсько-сепаратистської загрози, несподівано зближується зі «сепаратисткою» Ольгою, дівчиною з донецької глибинки, що спочатку готує їсти для своїх земляків-«ополченців», вона не втаємничена в політичні інтриги та байдужа до них чи, точніше кажучи, наївна й обмежена – турботами про родину й побут. Через двох головних героїв читач пізнає також їхні власні світи, передусім рідних та близьких їм людей. І ці світи непомітно починають зближуватись у нашому сприйнятті, бо, як з'ясовується, не такими вже й принциповими є відмінності, що ними люблять спекулювати політики й адепти війни. Опинившись після поранення у ворожому полоні, Роман бачить не тільки ненависть, агресію та зневагу, а й відчуває вияви людяності, зокрема від Ольги, що допомагає йому стати на ноги та повернутися до війська. Ольга ж, навпаки, завдяки Романові потрапляє до Львова й пізнає Романову родину – маму, тата, братика, їхніх гостей, а це спонукає її по-іншому подивитися на тих, хто воює на Сході чи, краще сказати, на те, за що вони воюють, які цінності відстоюють.

Любовний сюжет, як зазвичай буває в таких випадках, трохи спрощений і, звісно, зі щасливим фіналом. Проте він добре підходить для того, щоб загострити інтригу твору й вести читача слідами воєнних пригод Романа та тривожних переживань Ольги. Авторка скористалася шаблонною сюжетною ситуацією з героєм-бранцем, що, потрапляючи в полон, сам переосмислює війну й спонукає до такого переосмислення тих, із ким спілкується. Попри гострі реалістичні деталі (наприклад, спочатку Романа саджають на собачий ланцюг у подвір'ї Ольги, аби не втік, з ним поводяться надто брутально), назагал ситуація зрозуміла, а розвиток сюжету, що веде від ненависті до симпатії й любові, цілком угадуваний. Мелодраматичний шарм, який супроводжує всю *love story*, додає легкості романному задумові, в якому, проте, закладено не лише любовну інтригу, а в зручній для сприймання формі криється глибший сенс, що віддзеркалює діапазон

тривожних переживань, що супроводжує воєнні події 2014–2015 років на українській землі.

Найбільш значущий урок життя, який дістає Роман і його бойові товариші під Маріуполем, проте, не полягає у премудрощах воєнного ремесла. Він – у тому, щоби, опинившись в самому епіцентрі пекла та зіштовхнувшись із найжорстокішими реаліями і з тваринною агресією недругів, не втратити людяності, «залишитися людиною». Така гуманістична позиція об'єднує в окопах та бліндажах різних українців, що сприйняли цю війну як особистий виклик і відчули себе спадкоємцями тих предків, які ціною власної крові чи й життя боронили рідний край від чужинців. І їхнє фронтове побратимство народжується з розуміння спільної місії. Тому одні виносять поранених товаришів із поля бою, а інші завжди пам'ятають тих, кого втратили, відчують їхню присутність коло себе в найвідповідальніші та найстрашніші моменти життя на фронті.

Заради того, щоби «залишатися людьми», зрештою, ведеться війна, в тому екзистенційному значенні, яке відкривається не одразу й не кожному. Галина Вдовиченко бачить не лише раціональну мотивацію воєнних подій, а й чисто містичні підтексти, натякаючи, що це тільки частина повсякчасного двобою добрих та злих сил, який одвіку триває на цій землі. Містичні акценти, що присутні в *Маріупольському процесі*, надають окремій любовній історії та воєнним епізодам загальної цінності, універсального виміру. Та й сама степова земля Донеччини сповнена таємничих знаків та символів, які підказують, віщують, навіюють. Ніби у знаменитому *Слові про Ігорів похід*, де природа всіляко застерігає князя та військо, – подібні події відбувалися вісім сторіч тому на цій землі. Тому тінь від старого дерева у дворі Ольги схожа на карту України, лінія фронту проходить поблизу Кам'яних Моги́л, а Роман (унаслідок контузії) здобуває особливий дар – «заглядати людям в душу» – і цей несподівано виявлений талант робить його винятковим серед товаришів, провіщає особливе майбутнє – колись, після цієї війни, у мирний та щасливий час.

Звернемо увагу на те, що авторка сторониться прямої патріотичної риторики, прагне не нав'язати читачеві якусь думку, а лише натякає, допомагає зрозуміти. Ідея України постає в романі як збірний образ різних регіональних ідентичностей, що їх поєднує тепер не лише історія, а й умови воєнного конфлікту. Услід за своєю героїнею Ольгою, а також за бійцями з українського боку фронту, Галина Вдовиченко читає – як знак,

точніше, систему знаків – географічну карту України. Вона трактує цю мапу як метафору, оживляючи та персонафікуючи її:

Он викручена лінія заходу – профіль собачої морди, нахиленої до грудей. Короткі лапи – Одеська область та Крим. На півночі, де Чернігівщина, – спина зі складеними крилами. Крилатий пес, пес-пташеня перед стрибком¹⁵.

... Сіпнула на сході, здригнулася на заході, ворухнулася на півночі, затріпотіла на півдні. Щеня ворухить лапами та випинає спину – надимається горбочок, згорнутий між лопатками, готовий будь-якої миті перетворитися на два крила. Голова опущена. Нетерпляче песеня, наче стиснута пружина¹⁶.

Коли персонажі Вдовиченко сприймають свою країну як крилате щеня, то це їх цілком добре характеризує – не тільки вдачу та схильність до гумору, а й волю бути активними патріотами, захищати власну батьківщину й змінювати її. У цій метафорі закладено і юну вдачу України, і її безоборонність та наївність, і силу, що росте на очах, доки не виросте до ролі «крилатого охоронця», як тлумачать знак карти бійці Романового батальйону.

У художньому зображенні деталей Галина Вдовиченко є переконливою та добре проінформованою. Мабуть, мали значення її безпосередні контакти з Донбасом ще до воєнних подій. Як свідчать зізнання авторки, тісні родинні зв'язки не раз приводили її на цю землю. Звідси докладність описів природи та місцевості донецького степу: їх зроблено з любов'ю (такі ж українська земля!), прискіпливо прописано деталі. Додають шарму колоритні діалектизми на зразок баргаронів (черешень) чи жерделів (дрібних абрикосів). Зрештою, Приазов'я в романі постає як межа українська земля – навіть прадавні Кам'яні Могили нібито стережуть одвічну таємницю їхніх захисників-предків, означуючи кордони цих благодатних теренів. Це типовий степ із сільським населенням, що якимось дає собі раду, працюючи на землі, дарма що близькість совкової цивілізації в усьому дається взнаки. Тобто, не той люмпенізований, постіндустріальний Донбас, де традиційні, патріархальні цінності вже зовсім нівельовано й де, власне, міститься осердя сепаратистського зла.

¹⁵ Г. Вдовиченко, *Маріупольський процес: роман*, Харків 2015, с. 11.

¹⁶ *Ibidem*, с. 162.

Удається авторці колоритно схарактеризувати мешканців Сходу з їхньою типовою мотивацією поведінки: від бандита-садиста Бучі до примітивного й хвальковитого Вітька (Тарпана), Ольжиного брата, яким легко маніпулювати, від продажного й боягузливого сусіда дяді Васі до неповносправної баби Ані, що доживає віку, впадаючи в забуття й маразм. Слабкою стороною роману є відсутність глибшої психологічної характеристики «донецьких». Якщо персонажі з цього боку фронту описані більш виразно та колоритно (і в цьому виразно відчутне не тільки знання реалій, а й симпатії авторки), то ті, хто потойбіч, переважно виглядають однови́рними, з не розкритими суперечностями та не збагненою мотивацією вчинків. Не замислюється письменниця й над тим, якою ж є природа зла, обману, шахрайства, запродавства, що зумовлює поведінку «ополченців». Хотілося б глибшої рефлексії над тим, як змінюється сам Донбас у ході війни. Адже відомо: «Насильство змінює не лише мову і тих, хто бере в ньому участь, а й місця, у яких воно відбувається. Це стосується і пейзажів»¹⁷. Утім, не все в романі *Маріупольський процес* зводиться до стереотипного образу «донецьких», адже серед них зображені й наївна подруга Ольги Валька-Самореклама, і сусідський дід: вони потайки симпатизують Україні. Та й сама Ольга – через зустріч із Романом та розмови з ним – зазнає виразної еволюції, сприймає воєнні події зовсім інакше, ніж те бачилося їй на початку роману. Для цього вона, ясна річ, має багато пережити й передумати, а ще зустріти на шляху багатьох людей, які допоможуть прозріти. Така ініціація відбувається завдяки подорожі – Ольга мандрує до Львова потягом через усю Україну, і увіч переконується, що все це – її країна, її батьківщина.

Шерег персонажів, що представляють українське військо, вповні репрезентативний. Серед Романових товаришів по батальйону – старші й молоді, «західняки» та «східняки», люди різних професій та звичок, різних характерів (Лектор, Лом, Корнет, Валік, Міхалич, Цицерон, Апостол). Їх об'єднує розуміння патріотичного обов'язку, а ще – те неповторне братерство, яке народжується лише в подібних екстремальних умовах. Саме це письменниця й акцентує в постатях українських вояків – ту нову якість, яка з'явилася власне на фронті, в умовах реальної війни, про яку ще недавно боялися навіть думати, проте яка стала жорстокою реальністю останнього часу:

---

¹⁷ М. Поллак, *Отруєні пейзажі*, пер. Н. Ваховської, Чернівці 2015, с. 58.

Покинули свої будинки, квартири, кімнати та закутки, свої звиклі заняття, розпорядки дня, дні авансу та зарплати. Живуть без ключів від хати, без квитанцій оплати за газ та світло, без гаманців. Залишили у шафах костюми з краватками, джинси з бейсболами, вдягнуті в однакові строї, подібні, як брати. Узяли зброю до рук, якої перед тим майже ніхто не тримав, навчилися користуватися. Набули сотню важливих звичок, щоб виживати в умовах, непридатних для тривалого життя.

У всіх цих людей змінилося оточення, у них виникли нові симпатії та антипатії, сформувався нові правила поведінки та нові звички. Тут курять майже всі, навіть ті, хто ніколи не курил. Тут мало що можна приховати і багато що одразу стає відомим. Інші цінності вийшли на перший план, а ті, що вважалися першочерговими, зблякли. Ці люди навчилися безпомилково визначати на слух, з якої зброї ведеться обстріл, і скільки секунд триватиме серія вибухів, і скільки разів це повторюватиметься¹⁸.

Галина Вдовиченко свідомо змістила акценти – з війни на людину в час війни – її свідомість та переживання, закономірності та випадковості, боротьбу за виживання, звички, мрії, симпатії й кохання. Мотто, що винесене на обкладинку, доволі промовисте: «Він. Вона. Війна» (при цьому війна не випадково на останньому місці в цій символічній тріаді). Даремно було би шукати в романі Галини Вдовиченко зображення численних батальних сцен, про які знаємо з репортажів та новин. Звісно, загальна канва подій не порушена, є й зображення найбільш знакових для цього часу – скажімо, трагедії під Іловайськом, що визначила долю Романа, з пережитим шоком, втратою товаришів, пораненням. Для авторки важливо не саме зображення війни в її прямому значенні. Та все ж окремі спостереження та епізоди, що передають атмосферу воєнного протистояння (наприклад, як двоє колишніх афганців зустрілися в бою віч-на-віч, будучи по різні боки барикад) або психологічного напруження, – дуже характерні, вони значно ефектніше змальовують емоційний образ війни, ніж могли би такий образ створити батальні сцени.

Усупереч усталеній традиції зображення війни в літературі, Галина Вдовиченко відмовилася від топосів насильства, шоку, страху, болю, соціальної кривди, які зазвичай визначають атмосферу воєнної прози. Ясна річ, у деталях вона не оминає таких аспектів війни, однак не переводить їх

---

¹⁸ Г. Вдовиченко, *Маріупольський процес*, с. 169–170.

у реєстр вищої істини, що визначає лик героя й дух нашого часу. Можна було би закидати авторці ігнорування брутальних реалій або типової «чорнухи», що традиційно супроводжує воєнну прозу. Цей закид не зовсім слухний, позаяк задум, як видно, був саме такий – створити світлий, позитивний, обнадійливий образ людини в період воєнного лихоліття: її відваги, сили й здатності подолати руйнівний вплив обставин. У цьому, певно, знайшов відображення своєрідний жіночий погляд на війну, яка має, як знаємо від С. Алексієвич, «не жіноче обличчя». Замість мови насильства Галина Вдовиченко обирає мову примирення й любові.

ТРАГЕДІЯ ЗБЛИЗЬКА

Зовсім інший образ війни на Донбасі постає зі сторінок книжки Євгена Положія *Іловайськ* (2015) – жорсткий, максимально напружений, драматичний і трагічний. Тема Іловайська, який став символом найбільшої поразки та ганьби для українського війська в перші місяці протистояння на Сході, незмінно перебуває в центрі уваги громадськості. Розгром Збройних Сил України під цим донецьким містом наприкінці серпня 2014 року – надто масштабна подія, аби її можна було збагнути й висвітлити нашвидкуруч. Вона обернулася шоком не тільки для військових, а й для всього українського суспільства. Звісно, доки триває війна, не можна отримати всю інформацію щодо цього конфлікту, не можна відкрити для публічного оприлюднення інформацію, що становить таємницю, – і це ускладнює перспективу «всієї правди» про катастрофу, пережиту наприкінці літа 2014 року. Разом із тим, як кожна такого типу трагедія, сьогодні вона потребує неупередженого й серйозного осмислення, що унеможливило б подібні фатальні помилки в майбутньому. Адже саме від цього залежить подальша доля війни, та й значною мірою, майбутнього миру, в який Україна жодною мірою не повинна переносити подібних прикрих прорахунків, що обертаються смертю та стражданням тисяч людей.

Розслідування нищівної поразки українського війська ведеться нині на різних рівнях – від спеціальної комісії Верховної Ради України до численних журналістських та приватних проєктів, які цьому присвячені. Тема Іловайська постійно була в полі зору мас-медіа, тому зібрано вже чимало свідчень, які дають змогу пролити світло на цю трагічну й водночас таємничу історію. Стає все очевиднішим, що покладатися на владні

структури в справі висвітлення гіркої правди про Іловайську трагедію не можна: доки при владі перебувають ті самі еліти, які безпосередньо причетні до поразки, вони будуть всіляко гальмувати та блокувати об'єктивні висновки, тим більше, що для цього є багато відповідних мотивацій, якими можна легко маніпулювати. Одна з них – тривання війни, що постулює мотивування до патріотичних почуттів, а не навпаки, демотивацію, яку може викликати розвінчування воєнних помилок.

Тому оптимальною розрядкою напруги, яка виникла у зв'язку зі справою про Іловайську трагедію, сьогодні стають приватні розслідування громадських діячів, журналістів, письменників. Саме таким проектом видається *Іловайськ* Євгена Положія. Уже відомий читачеві художньої прози сорокасемирічний автор із Сум цього разу створив симбіоз розлогого журналістського розслідування та гострого й одвертого роману-свідчення. Здається, саме таку формулу продиктували обставини, з яких виходив автор: йшлося про оперативне реагування на подію надзвичайного суспільного значення. Можна в цьому випадку сперечатися про поспіх в опрацюванні матеріалу, про явні непродуманість композиції та непропорційність окремих деталей. Можна дискутувати про переваги документального чи художнього письма, які виявляються в різних фрагментах цієї книжки. Проте слід оцінити Положія *Іловайськ* як довершений факт. Це література, так би мовити, першого наближення, – з усіма її перевагами та слабкостями. Добре, що вона в нас є. Хотілося б, аби таких книжок було більше: час і умови вимагають мобільнішої реакції на події, а література не завжди адекватно відповідає на відповідні виклики.

Слід віддати належне Євгенові Положію передусім за ретельну та скрупульозну «польову» роботу. Перш ніж постав текст цієї книжки, її автор виконав дослідницьку працю, причому не тільки величезного обсягу, а й граничного психологічного напруження. Він розшукав численних свідків трагедії та записав розмови з ними. Це історії про те, як ці люди вибиралися з «котла», нерідко ціною нелюдських зусиль, неймовірної волі й самообілізації, інтуїції та, звісно, щасливого збігу обставин. Якщо вірити анотації, таких зафіксованих історій було понад сто. У книжці знайшли відображення далеко не всі. Шістнадцять її розділів мають, як правило, монологічний характер, тобто оповідають про шістнадцятьох героїв війни. Інакше кажучи, якщо зіставити зі записаними інтерв'ю, то це лише одна п'ята, близько 20%. Коефіцієнт корисної дії, як бачимо, невисокий, але це

й показово, адже є свідченням того, що автор старанно досліджував тему, не задовольняючись її спрощеним та однобічним трактуванням, яке могло би кластися на підставі кількох спогадів.

З іншого боку, маємо оцінити селективний підхід Євгена Положія до зібраного матеріалу. Зрозуміло, що не всі історії пасували до книжки. Одні – через їхню фрагментарність та неепічність, інші, як можна здогадуватися, – через надмірний трагізм. Принаймні сам автор у передмові зізнається: «Та ще більше страшних та героїчних історій не потрапили ані в медіа, ані в книгу – трагедію і біль тих днів неможливо вмістити в жоден роман»¹⁹. Попри все, Є. Положієві вдалося реалізувати цей задум у рекордно короткий термін. І не випадково твір приурочено пам'яті тих, хто загинув у тій страшній та безприкладній битві. Саме в першу річницю «Іловайського котла», у серпні 2015 року роман був опубліковано, і він став доступним широкій громадськості. Поява роману засвідчила, що існує безумовна потреба повертатися до осмислення недавнього й незручного минулого. Шукати в ньому слідів слабкості, яку необхідно подолати в собі. І разом з тим – шукати тієї духовної сили, яка здатна зміцнювати у трагічних випробуваннях. У цьому проявляється і гуманістичний, і загальносуспільний резонанс книги Євгена Положія.

Непросто виявилось визначити жанр цього видання. Сам автор у передмові називає його то романом, то повістю. А в підзаголовку книжки – не менш промовисто: «Розповіді про справжніх людей». Тим самим Положій апелює до відомого з радянської історії слогану «справжня людина», що походить від культового для того періоду твору Бориса Полевого *Повість о настоящем человеке* (1946), що колись входив до обов'язкових творів зі шкільної програми. Узагалі, звертання до аналогії радянської героїки другої світової війни проектується в цій книжці на долі кількох героїв і, як видно, не чуже й авторові: у цьому виражається ментальність людини з Лівобережної України, вихованої в дусі радянських культів.

Якщо взяти до уваги, що первісно це були тільки людські документи, так звані усні історії, тобто записи спогадів учасників битви під Іловайськом, то слід визнати, що ступінь літературної обробки цих сирих матеріалів досить-таки значний (хоча – різний у різних розповідях). Це надає переконливості Положієвому творові. Адже тут удалося – часом ідучи за першоджерелами, але частіше-таки залучаючи власну художню уяву та

¹⁹ Є. Положій, *Іловайськ. Розповіді про справжніх людей*, Харків 2015, с. 3.

емпатію, – досягти сильного ефекту. Відомо, що спогади про Іловайськ самі по собі викликають враження шоку. Не так через саму поразку, як через підступність і цинізм тих, хто кинув бійців напризволяще, – байдуже, чи то російські ватажки, які обіцяли забезпечити вихід із оточення, чи такі українські генерали, що бездарно програли битву й самі не менш ганебно тікали з оточення. Гадаю, жанрова природа цього твору все-таки тяжіє до романної форми, попри всю її неоднозначність та незавершеність. До такого висновку можна прийти, проаналізувавши принаймні три важливі ознаки – тему, героя та проблематику. Усі розповіді об'єднані однією темою, за яку править битва під Іловайськом та небачений, несподіваний і підступно організований розгром української армії, що обертається для кожного з учасників особисто пережитою трагедією. У творі фактично відсутній оповідач: усі історії подані нібито з уст самих учасників подій. Відходячи в тінь, автор відмовився від ще однієї ознаки, яка мала би слугувати цілісності розповіді. Як, скажімо, його колега Сергій Лойко, котрий у романі *Аеропорт* ставить у центрі твору автобіографічного героя-журналіста Олексія Молчанова. Зрештою, Іловайськ – це не тільки тема, а й добре продуманий, цілісний у своїй основі, задум, що перетворюється в тексті на концептуальний меседж, адресований читачеві.

Друга визначальна риса твору стосується типу героя, який так само не випадковий, а свідомо змодельований за певним взірцем. Це герой-переможець, хоч як парадоксально це може звучати в означеному контексті битви-поразки. Ідеться насамперед про перемогу над двома викликами, які в таких умовах видаються неунікненними й абсолютними, тобто про перемогу над смертю і над самим собою, над власною слабкістю, притаманною кожній людині. Євген Положій вибирає саме таких героїв або зображує їх саме в такому ракурсі: вони – не здаються, а виживають і перемагають. Причому не йдеться про якусь поверхову, патріотично підфарбовану героїзацію. Автора цікавить той психологічний ефект, який парадоксально виявляється на війні, коли людина відкриває в собі потаємні сили до життя, гуманності й любові, хоча всі обставини цьому суперечать.

Власне, зосередження уваги на станах страху, тривоги, болю, вини, страждання, співчуття, безнадії вигідно вирізняє книжку Євгена Положія на тлі інших творів про війну. Письменник готовий говорити про речі непопулярні, причому говорити відверто, без сентиментального жалю. Як відомо, саме у стражданнях виявляється сутність людської істоти. Свого часу на цьому наголошував Віктор Франкль, назвавши свою працю *Ното*

patiens. Учений розглядав тріаду смерть – страждання – вина як основоположну для людини. І доводив потребу не соромитися таких переживань, бо вони найбільшою мірою проявляють гуманістичну природу людини²⁰.

Іловайськ у розумінні Положія – це також символ українського духу, такі собі Тернопіли, що мають стати лінією поділу в сучасній історії, принаймні в історії цієї війни. Серед героїв книжки – не тільки ті, що доводять цю істину на полі битви, а й ті, що розділяють із ними відповідальність за країну, – рідні, волонтери, небайдужі громадяни. І нехай така верства суспільства загалом нечисленна, як стверджують соціологи, проте вона здатна заразити своєю енергією решту суспільства. Один із бійців-добровольців розмірковує про це так:

Мені важко об’єктивно відповісти на це запитання, для себе ж я маю просту і зрозумілу відповідь – ми тут, щоб захищати свою країну. І це – правда. Інші мотиви – другорядні. Можливо, наш мотив видається комусь недостатнім, мовляв, що дала вам ця держава за двадцять три роки свого існування, крім постійної боротьби за виживання і людську гідність? Але знаєте, що я вам скажу? Ми не озираємося назад, ми дивимося вперед. І тому ми тут...²¹

Відтак Іловайськ – це не тільки поразка, смерть і крах надій, а й навпаки, народження нової якості людини та громадянина, народження нової надії. Поза текстом роману Євгена Положія залишається дуже істотна частина правди, яка вже ніколи не буде промовлена. Ця правда мала б іти від тих, хто загинув на полі бою й не повернувся з війни. Історії тих, хто вижив, втішають принаймні оптимістичною кінцівкою, дарма що їхнім героям довелося пережити багато страждань та випробувань. У цих історіях, однаке, міститься більш чи менш виявлене почуття, сказати б, незручності: чи то особиста воля, чи то обставини, чи доля врятувала від майже неминучої загибелі. Смерть, що лишається поза межами тексту, десь поруч таки незримо присутня, її відчуття надає оповіді напруженості та гостроти.

Узагалі кажучи, перспектива подолання смерті прикметна тим, що виявляє в людині засади гуманістичного підходу, хоча так само зраджує

---

²⁰ Він писав так: «Cierpienie duchowe jako takie nie jest czymś chorobliwym, ale czymś ludzkim, w pewnym sensie czymś najbardziej ludzkim ze wszystkiego, co istnieje». Див. V. Frankl, *Homo patiens*, tłum. R. Czarnecki, J. Morawski, Warszawa 1976, s. 13.

²¹ Ibidem, s. 24.

й наявність егоїстичних мотивів та безпосереднього страху перед небуттям. Зживатися з думкою про смерть – дуже непросто, тим більше непросто це стало в обставинах нашого часу, який загострив та актуалізував проблему смерті. Про це переконливо міркувала видатний американський психолог Елізабет Кюблер-Росс, яка, досліджуючи цю проблему, писала:

Отже, стрімкий розвиток техніки та досягнення сучасної науки дали змогу людині відкрити не тільки нові можливості, а й нові види зброї масового знищення, котрі [...] посилюють страх жорстокої, катастрофічної смерті. Людині доводиться найрізноманітнішими способами психологічно захищати себе від цього зростаючого страху смерті та неможливості передбачити таку загибель, уберегтися від неї. Із психологічного погляду ми ще якийсь час здатні заперечувати достовірність власної смерті. Підсвідомість неспроможна уявити собі припинення власного існування, вона впевнена в безсмертності власної особи, але без труду погоджується з загибеллю сусіда. Новини про численні жертви війни та нещасних випадків тільки зміцнюють нашу впевненість у власному безсмерті, дозволяють нам потайки, в тихому закутку свідомості втішатися тим, що «ось він, наступний, але не я». Якщо ж заперечувати смерть уже неможливо, ми пробуємо покорити її, кинути їй виклик»²².

Наявність подібних вагань та самовтішань у постатях героїв книжки Євген Положий не приховує. Однак також чітко наголошує, що вони зуміли вижити саме завдяки подоланню в собі егоїстичного мислення, завдяки тому, що наважилися кинути виклик смерті. Це той стоїчний тип героїзму, який не потребує публічного визнання (навіть навпаки, уникає його), та який народжується з глибоко усвідомленої внутрішньої потреби людини.

Воєнна тема в сучасній українській літературі лише розгортається, і в найближчі роки можемо сподіватися значних та самобутніх творів. Поки що – лише перший ужинок, але таки вартий уваги, багатообіцяючий. Автори творів про війну схильні трактувати тему не з позицій загального, барабанного пафосу, не у плакатно-публіцистичному ключі, а навпаки, у ключі приватно-людському й людяному, переносячи проблему війни у площину внутрішніх переживань людини, яка опинилася в екстремаль-

---

²² Э. Кюблер-Росс, *О смерти и умирании*, Москва 2011, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/kyubler/01.php [дата звернення: 4.11.2016].

них обставинах і має проявити силу духа, щоб вижити, або малодушність, щоб зневіритись і померти.

Війна – найжорстокіший іспит, найбрутальніше випробування. Але й у ньому можна знайти високий смисл. Сучасна війна на Донбасі окреслила лінію розмежування не тільки в суспільній свідомості українців, а й у свідомості культурній. Така лінія переходить і на літературну творчість, у чому легко пересвідчитись на прикладі популярних книжок про війну, які заповнюють нині книжкові полиці. Якщо правда, що українство набуває нині нової якості, то грані цієї нової якості цілком виразно виявляються в художній літературі про війну на Сході. Це передусім тип героя – цілеспрямованого, одважного, внутрішньо мотивованого, колоритного, хоча не ідеалізованого. Це також розуміння проблеми війни в її небанальному, філософсько-екзистенційному вимірі, що можна спостерегти у вибраних творах воєнної тематики. І це також пошук нового стилю, нових способів писання про війну, що стає внутрішньою пружиною для експериментування з оповіддю та художньою мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Frankl, Viktor. 1976. *Homo patiens*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Matusiak, Agnieszka. 2016. *Majdan 3.0 w perspektywie wczoraj i dziś. Rys pokoleniowy. „Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia” IV:141–142.*
- Poliszczuk, Jarosław. 2014. „Narracje militarne w ukraińskiej powieści popularnej”. *Porównania*. XV:219–231.
- Riabchuk, Mykoła. 2005. *Dwie Ukrainy*. Przełożyli Marta Dygas, Katarzyna Kotyńska et al., Wrocław: Wydawnictwo Kolegium Europy Wschodniej.
- Thompson, Ewa. 2000. *Trubarurzy Imperium. Lteratura rosyjska i kolonializm*. Przełożyła Anna Sierszulska. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Вдовиченко, Галина. 2015. *Маріупольський процес: роман*. Харків: Видавництво Клуб Сімейного Дозвілля.
- Гібридна війна: чи вона взагалі існує? 2016. <http://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm>. [дата звернення: 4.11.2016].
- Дубин, Борис. 2004. «Кровавая» война и «великая» победа, Отечественные записки. 5 (20): 82–90.
- Коцарев, Олег. 2016. „Сім книг про Майдан і війну. Ще не осмислення, але ретельна фіксація реальності”. *Тексти*. http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/62544/Sim_knyg_pro_Majdan_i_Vijnu_Shhe. [дата звернення: 4.11.2016].

- Кюблер-Росс, Э. 2011. О смерти и умирании. Москва. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/kyubler/01.php. [дата звернення: 4.11.2016].
- Літопис самовидців. Дев'ять місяців українського спротиву. Автор проекту Оксана Забужко. 2014. Київ: Комора.
- Магда, Євген. 2015. Гібридна війна: вижити і перемогти, Харків: Видавництво Віват.
- Магда, Євген. 2016. Гібридна війна: питання і відповіді. http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_vijna_pitannya_i_vidpovidi/. [дата звернення: 4.11.2016].
- Поллак, Мартін, 2015. Отруєні пейзажі. Переклад Неля Ваховська. Чернівці: Видавництво Книги – XXI.
- Положий, Євген. 2015. Іловайськ. Розповіді про справжніх людей. Харків: Видавництво Клуб Сімейного Дозвілля.
- Радковець, Юрій. 2015. Гібридна війна Росії проти України уроки та висновки. <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html>. [дата звернення: 4.11.2016].
- Рябчук, Микола. „Випробування війною”. Ї. Незалежний часопис. [дата звернення: 4.11.2016].
- Війна на Сході України в культурі. 2016. [дата звернення: 4.11.2016]. https://uk.wikipedia.org/wiki/війна_на_сході_україни_в_культурі.
- Сівец, Єлизавета. 2016. „Тепер навіть у наших снах пахне горілим». Як писати про війну”. Медіаклуб. <http://medialab.online/news/i-navit-u-snah-pahne-gorilym-yak-py-saty-pro-vijnu/>. [дата звернення: 4.11.2016].
- Требін, Микола. 2016. Гібридна» війна як нова українська реальність. http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-3_2014/113-127.pdf. [дата звернення: 4.11.2016].
- Чекаленко, Людмила. 2015. Про поняття «гібридна війна. Віче. 5. <http://www.viche.info/journal/4615/>. [дата звернення: 4.11.2016].
- Эпштейн, Михаил. 2016. Кривое горе. Память о непогребенных. Авториз. Перевод Владимир Макаров, Москва: Издательство НЛЮ.